

Світлана Яременко,
науковий співробітник
відділу мови НДІУ

Українська мова в сучасному інформаційному просторі

Зазначена стаття розпочинає ряд публікацій, присвячених аналізу сучасної мовної ситуації в Україні. У статті акцентовано увагу на мові мас-медійного простору.

*Колонізація як одна з форм завоювання
переносить мову в інше середовище, а це
спричиняє зміни в самій мові*

Фердінан де Сосюр
«Курс загальної лінгвістики» [1]

У наш час нагально постала проблема українознавчого підходу до вирішення освітянських завдань, визначення ролі української мови в осмисленні націєтворчих та загальнодержавних процесів. Соціолінгвістичний підхід до проблем українознавства започаткував професор, академік УАН П.П. Кононенко. В українській лінгвістиці вже давно постала проблема врахування «людського фактора» або «людської перспективи» у процесах мовного функціонування [2, 12]. Дослідницький напрям, скерований у руслі Міжнародного конгресу «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і в світі», реалізує концепцію розуміння процесів свідомого впливу на мовну діяльність, вироблення методів аналізу лінгвістичних явищ, які охоплюють не лише питання мовних норм, а й, першочергово, питання мовоукраїнознавчого підходу до освітньо-виховних процесів в Україні.

Зазначена проблематика в українській соціолінгвістиці, на наш погляд, розроблена недостатньо. Велику увагу питанням теоретичного регулювання мовної діяльності суспільства, зокрема логіко-лінгвістичному та культурно-семіотичному аспектам, приділила Г.М.Яворська. Описові мовної ситуації – В.М.Брицин, Н.П.Шумарова. Питаннями нормативної практики займаються С.Я.Єрмоленко та О.Д.Пономарів. Соціолінгвістичний підхід до вивчення мовної ситуації у діаспорі спостережений у працях Б.М.Ажнюка.

Мовне питання в нашій країні є досить дражливим. Це пояснюється особливостями історичного розвитку держави. Протягом тривалого часу здійснювалося штучне звуження сфер застосування української мови, що призвело до зменшення кількості тих, хто вважав українську мову рідною.

Світовий досвід доводить вирішальну роль мовно-культурного чинника у формуванні національностей. У модерній історії національних держав, як вважають соціолінгвісти, поширення однієї мови є найдієвішим чинником консолідації населення в межах однієї країни. Швейцарський політолог Урс Альтерматт вважає, що для багатьох європейців сьогодні набагато важливішими від релігії є мова і культура, які в європейських

національних державах становлять ключові сфери й принципові розпізнавальні ознаки [3, 125]. Ще у XIX столітті в Європі створення національної держави стало важливою політичною програмою для багатьох країн. Президенти цих країн виокремили мову державотворчої нації як монопольну, зорієнтувавшись на **мовну ідентичність** як в політиці, так і в економіці й культурі [3, 165]. Тому в сучасному європейському просторі, хоча державно-політичні кордони не скрізь збігаються з культурно-мовними, практика більшості національних держав орієнтована на те, щоб створити *гомогенну мовну культуру* на спільній державній території.

Вирішальну роль мови у творенні національних держав підтверджує й абсолютна перевага у Європі країн, об'єднаних однією загальнонаціональною мовою (з-поміж 47 європейських країн своя національна мова є державною або офіційною в 41 країні, тобто у 85% загальної кількості) [4, 48]. Отже, утвердження в незалежній Україні мови корінного етносу в функції державної, різноаспектне вивчення її джерельної бази та функціонального статусу в різні історичні періоди цілком відповідає європейській вертикалі національно-мовного розвитку і є найефективнішим засобом консолідації населення і гармонізації міжетнічних стосунків у країні.

Загальнолінгвістичний підхід до осмислення мовоукраїнознавчих проблем потребує не лише теоретичного осмислення, а й вирішення практичних завдань. З цією метою проводиться анкетування різних соціальних верств населення. З урахуванням теоретичних рекомендацій С.Я. Єрмоленко та П.П. Кононенка, автором статті були розроблені анкети різних типів: «Анкета для батьків», «Анкета для студентів», «Анкета для викладачів», «Анкета для учнів професійно-технічних навчальних закладів», «Анкета для працівників культури та ЗМІ», «Анкета для українців діаспори». Результати моніторингу сформують оцінку науковців стосовно сучасного функціонального стану україномовної ситуації серед учнів ПТУ та студентів різних вікових категорій, викладачів вищих та середніх навчальних закладів, працівників держапарату, батьків, студентів-іноземців, українців діаспори.

Мас-медійний простір України

Проблема формування україномовного інформаційного простору нашої держави є актуальною і досить гострою. Тетяна Лебедева – президент Незалежної асоціації мовників України в прямому ефірі радіо «Ера» 16 березня 2005 року цілком слушно зауважила, що українізація українського інформаційного простору відбувається повільно, неширокосистемно. Головна з причин – **незалежність** мережевих мовників. Не є секретом, що переважна частина ЗМІ є власністю окремих олігархічних угруповань, зацікавлених, першочергово, економічними уподобаннями. Як наслідок – надзвичайно потужний мовно-інформаційний вплив північного сусіда. Наслідки широкомасштабні, не завжди передбачувані й призводять не лише до втрати мовно-національної ідентичності корінної нації в Україні, а й до **керованих методів психологічного впливу** на аудиторію нашої держави, про що неодноразово наголошували як науковці [5, 47], так і громадські та

політичні діячі (неодноразові публічні виступи народних депутатів блоку «Наша Україна» – Геннадія Удовенка та Ігоря Осташа).

Вчені довели, що сучасний масований інформаційний вплив уже не вимагає прямої чи прихованої пропаганди. Цілком досить тривалого й системного перебування особистості в інформаційному соціумі іншої держави. Відбувається тісний інформаційний зв'язок з іншою країною, що призводить до духовної і психічної *нівеляції власного мовного імунітету*. Створюються сприятливі умови для **чужомовної ідентифікації**, що є значно сильнішим чинником, ніж конкретна ідеологічна диверсія.

Прикметним є те, що окреслена проблема була предметом зацікавлення не лише в наш час. Майже 100 років тому дописувач газети «Українська Хата» висловлював своє ставлення до спотвореного **чужомовного обличчя** української інтелігенції: «...общеруська (українська. – С.Я.) інтелігенція... живе тими шаблонами та трафаретами, що витворювалися в Петербурзі. Вона до того закам'яніла в цих шаблонах, централістичних своєю природою, що здається – централізм думки зробився на завжде психічною особливістю... Що ж дивного, що на території 30-мільйонного українського народу, такого великого колективного тіла, котре колись жило своїм історичним цікавим життям і зараз не втратило тих прикмет та особливостей своєї вдачі, що одрізняють його од інших народів – **витворилася порода чужинців?**» [13, 492].

Не останню роль відіграє й комплекс меншовартості, привитий українцям століттями чужомовної експансії. Справедливо зауважує проф. П.П. Кононенко устами одного з героїв феєричної трагедії «Марія на Голгофі»: «Була орда. Ляська кормига. Російська тюрма. А в сімнадцятому столітті на Волині... – освіта і влада були поспіль германськими... Туркофільство, польскофільство, русофільство, юдофільство, германофільство... – то **каліцтво душі і психіки**» [6, 133]. На думку вчених, відсутність мовної стійкості – набута риса української ментальності. Тому лінгвісти б'ють на сполох: у нашої нації дуже занижений поріг гідності. Гідність українця необхідно виховувати з дитячого садочка. Тоді зі шкіл і вищих навчальних закладів не виходитимуть люди, байдужі до української культури. Опанування мовою має відбуватися систематично й постійно у прийнятній для пересічного українця формі, поступово для різних регіонів. Наприклад, у Криму українське радіо дуже багато говорить про мовну політику, про державну мову, цитує праці відомих мовознавців, а російське – систематично, по 5-10 хвилин через кожні 4 години чітко й зрозуміло навчає правильно вимовляти слова, ставити наголоси, залучає пересічного слухача до інтелігентної і вишуканої російської вимови. А хто не хоче бути інтелігентом? Так, керуючись підсвідомим сприйняттям, відбувається прилучення українців, татар та інших національностей до російської культури. Принагідно нагадаємо, що вчені-мовознавці неодноразово зверталися до київської влади з проханням виділити час (10 – 15 хвилин щодня) на радіо й телебаченні для мовних консультацій. Але столичною владою вони були зігноровані [11, 6], та й власники приватних каналів не

зацікавлені в них – грошей не додадуть, як рекламні ролики, а про державу і державну мову нехай думають інші.

Другим, не менш важливим чинником, на нашу думку, є факт відсутності врегульованого мовного законодавства, який не висуває певних критеріїв та правил дотримання мовного режиму ЗМІ, як, наприклад, у Франції. Принагідно зазначимо, що сьогодні в цій країні на державному рівні дискутується питання необхідності навчати дітей співати напам'ять гімн Франції – «Марсельєзу» – не старшокласниками (як було раніше), а дітьми шести років. Закон для шкіл усіх типів – і державних, і приватних. Штраф за недотримання – 10 тисяч франків. Тому цілком слушною є вимога Тетяни Лебедевої, науковців і громадських діячів щодо практичної реалізації закону про радіомовлення.

Окремі лінгвісти ставляться до наведених фактів цілком неупереджено, стверджуючи, що окреслена у Франції ситуація є винятковою. Оксана Забужко теж вважає, що багато країн Європи тяжіють до білінгвізму, крім Франції, «яка трохи звар'ювала на пункті чистоти французької мови». Дійсно, у більшості країн євроконтиненту інформаційний простір багатомовний. Але наразі мовно-культурні питання ототожнюються й спрощуються. Відбувається малопомітний процес переходу «білінгвізму» у «бікультурність». Уподібнення зазначених термінів не є випадковістю. Їх симбіоз, взаємопов'язаність й взаємопроростання незаперечні. Це дає привід розглядати мовний конфлікт в Україні надзвичайно спрощено. Як наслідок – недобачається його глибина й соціальна природа. Непомічений і малопотрактований факт домінування іншої мови й культури над українською в цілому призводить до соціального й політико-економічного домінування над україномовним населенням [7, 141].

Чинники, які обумовлюють поведінку людини, є, як правило, групові, а не індивідуальні. Середовище скеровує взірці мовної поведінки. Переважання російськофонної міської лексики, на думку вчених, призводить до потрактування україномовного взірця у ролі відсталого, «сільського» [8]. В живому українському лінгвокультурному середовищі найбільш спостережені взірці суржикомовної мовленнєвої поведінки. Тому мігрант із села, перебуваючи на межі двох культур, двох мовленнєвих стихій, у стані роздвоєння душі, не обирає мову, а тільки підсвідомо пристосовується до лінгвокультурного середовища. Вагаючись між містом і селом, не знаючи, з чим себе ідентифікувати, він перетворюється в суржикомовного маргінала. Роман Кісь вважає, що україномовного середовища вже починає бракувати навіть у столиці Галичини – Львові [9]. Тому питання функціональної неповноти української мови, української культури, брак нормальної україномовної журналістики є сьогодні найбільш актуальними.

Надзвичайно важливі важелі впливу – **мовно-виховні заходи**, у нашій країні, як уже зазначалося, всіляко нівелюються сучасними ЗМІ. Ось один із прикладів: вже стало традицією для українського телебачення серед ночі подавати до ефіру мовно-культурологічні передачі, завданням яких є виховання у населення мовного чуття й смаку, формування мовної

обізнаності, вироблення стійкої мовної поведінки. Телепередача «Документ», за участю відомих філологів, професорів С.Я. Єрмоленко та І.П. Ющука, де обговорювалися сьогочасні правописні норми, 22 квітня 2005 року вийшла в ефір за 45 хвилин на першу ночі. Тому не дивно, що телефонували до телеефіру переважно українці діаспори (з Великобританії), адже за їхнім часом був саме вечір. Зазначені випадки красномовно свідчать, як переймаються і сучасні незалежні мережеві мовники, і державне радіо, й телебачення україномовним вихованням.

Викладені спостереження підтверджуються й останніми соціокультурними подіями. На Міжнародній прес-конференції «Ялтинська європейська стратегія», яка відбулась наприкінці березня в Києві, були оприлюднені результати дослідження громадської думки шести найбільших країн ЄС: Німеччини, Франції, Великобританії, Італії, Іспанії та Польщі про вступ України до ЄС (принагідно зазначимо, що й роздані документи, й сама прес-конференція були підготовлені **російською** та **англійською** мовами). На запитання журналіста, наскільки відповідає стандартам Євросоюзу та практиці країн, які вони репрезентують, виключення з прес-конференції **державної мови України**, директор програм фонду Кербера Німецької ради зовнішньої політики Олександр Рар висловив свою думку: *«... з цією проблемою ми зіштовхуємося також в Берліні і в Парижі, і в Лондоні постійно, коли приїжджає українська делегація. Її просять спілкуватися з журналістами російською мовою, тому що **серед журналістів багато розмовляють російською, але не володіють українською. Я думаю, що з часом це буде змінюватися...**»* (підкреслення – С.Я.). Організатори прес-конференції, відповідаючи на аналогічне запитання й спростовуючи політичні міркування, заявили: щодо мови трапилася «технічна помилка» [10]. Чи може світове співтовариство поважати державу, в якій на міжнародному рівні нехтують конституційно закріпленими правами державної мови?

Це не поодинокі «технічні помилки». Сьогоднішня періодика рясніє прикладами на кшталт наведеного. 19 квітня цього року адвокат відомого українського співака Павла Зіброва, різноаспектно аналізуючи причини юридичного непорозуміння між співаком та режисером його кліпу, висловив думку, що головна причина конфлікту – функціональна неповнота української мови, відсутність українсько-російських юридичних термінів-еквівалентів, що призвело до двозначності та непорозуміння при укладанні контракту між співаком та режисером. Такі випадки не поодинокі. На «примітивне» до сентиментальності запитання, чому він не спілкується у прямому ефірі українською, правовик відповів, що розуміє мову, але висловитися повноцінно не може. То чи може такий фахівець юридично грамотно укласти контракти?

Жити в державі, отримувати державну освіту й не володіти державною мовою, нарікаючи на відсутність термінологічної лексики, словникової бази

(чи варто перераховувати наявну сьогодні українську словниково-термінологічну літературу?) – чи не головне кредо для виправдання власної вузькофаховості, професійної некомпетентності. Маємо надію, що з приходом до влади саме українського керівництва, мовна досконалість і журналістів, і держпрацівників дійсно зміниться.

Сучасні роздуми про вплив чужомовної освіти на формування особистості цілком суголосні думкам Павла Богацького, який у 1909 році на шпальтах однієї з тогочасних українських газет висловлював власне бачення *мовної ситуації*: «Нам треба вчитись своєму, – зазначає дописувач, – як найкраще, як найуважніше... А цього непомітно між тими, хто считає себе українцями. Повне, безсоромне незнання своєї історії, своєї літератури і всього українського не турбує наших українців. Вони з повним правом носять ім'я українського інтелігента, а не знають того, що соромно не знати й учневі гімназії. Тисячі прикладів можна навести того, що людина з вищою освітою не знає, хто такий був Драгоманов, не кажу вже про його писання, не знає і коротенької біографії Т.Шевченка, котрим так люблять прикривать свою неграмотність, а українцем себе считає, а патріотом своєї вітчизни називається. Це інтелігентна людина, український інтелігент! Безперечно, що за це треба дякувать нашій русифікаторській quasi-школі...» [14, 201].

Цілком об'єктивна оцінка *сучасної мовної ситуації* простежується у поглядах Лариси Шевченко – завідувача кафедри історії української мови КНУ імені Т.Г.Шевченка: скепсис відчутний не лише в таборі українофобів, чи людей з обмеженою культурною перспективою..., парадоксальні факти неприйняття простими українцями друкованих видань рідною їм мовою наводить на думку, що **мовна ситуація за останнє століття майже не змінилася**, складається враження, що аналізуємо сьогодення... [12, 51]. Тому вирішення головної проблеми сьогодення – *формування україномовного інформаційного простору* нашої держави, має бути першочергово на часі у державного політикуму. З цією метою НДІУ проводить Міжнародний конгрес «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і в світі», покликаний з'ясувати цілий комплекс питань, пов'язаних з *практичним удержавленням* української мови: широту й глибину проникнення її в адміністративні, освітні, інформаційні та інші структури, з'ясувати не лише поступ у переході різних установ, закладів, організацій на державну мову, а й виявити перешкоди на її шляху, знайти засоби для їх подолання.

Література

1. *Сосюр, Фердінан, де*. Курс загальної лінгвістики // Переклад з фр. А.Корнійчук, К.Тищенко. – К.: Основи, 1998.
2. *Яворська Г.М.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада/ Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К., 2000.
3. *Альтерматт У.* Етнонаціоналізм в Європе. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2000.

4. *Плахута Є.* Цілі мовної політики держави: українські проблеми на тлі досвіду Латвії та Білорусії // *Державність української мови і мовний досвід світу: Матеріали міжнародної конф.* – К., 2000.
5. *Пристапенко Т.* Мовні аспекти у формуванні інформаційного простору України // *Українська мова і держава. Збірник / Київський національний ун-т ім. Т.Г.Шевченка / К.: Бібліотека українця, 2001.*
6. *Кононенко П.П.* Марія на Голгофі. // *Вибрані твори у 3-х книгах. Книга 1.* – К: РБНТ, 1999.
7. *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення К.: Критика, 2000.
8. *Кісь Р.* Мова, думка і культурна реальність. – Львів, 2002.
9. <http://www.radiosvoboda.org/article/2005/3/D848342B-D04C-4F03-B37A-17437689459F.html>
10. <http://www.radiosvoboda.org/archive/authors/257.html>
11. *Мацько Л.І.* Мова – інтелектуальний портрет народу // *Дивослово.* – 2004. – № 9.
12. *Шевченко Л.І.* Літературна мова у просторі національної культури / Відп. ред. Л.І.Шевченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004.
13. *К.* Общеруська інтелігенція на Україні // *Українська Хата.* – 1909. – № 9.
14. *Студент.* З чергових справ // *Українська Хата.* – 1909. – № 3-4.